ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ІМЕНІ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО

Кафедра олімпійської освіти

Падовська О. М.

Лекція № 3

ГЕНЕЗА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

з навчальної дисципліни

„Історія української культури”

ЛЬВІВ – 2020

Тема 3. **ГЕНЕЗА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ**

Історичні та геополітичні умови формування української культури.
Основні етапи розвитку української культури.
Проблема етногенезу українців та культура стародавніх слов'ян.
Найважливіші пам'ятки української передісторії, їх роль та державотворча місія в умовах сьогодення.

Історичні та геополітичні умови формування української культури. В умовах побудови суверенної Укр. держави, відродження нац. к-ри життєво необхідне об'єктивне висвітлення етногенезу укр. народу, його зв'язків з найдавнішими етапами історії. Оглянемо минуле ч-з особливості укр. орнаменту, система якого розпочала укладатися за палеолітичної доби. За загальноприйнятою класифікацією давнини існують, **— палеоліт** (гр. палайос — давній, літос — камінь), **мезо-** та **неоліт** — або давньо-, середньо- та ново-кам'яний періоди. У палеоліті є ранній (нижній) та пізній (верхній) періоди. Основна одиниця опису **— археологічна к-ра**, — не к-ра в прямому сенсі, а часовий відтинок із назвою за місцем найвідомішої чи першої знахідки.

Палеоліт ранній – 1,5-1 млн. р. на частково вкритій льодовиками території України (1-е зледеніння не торкнулося; 2-е пройшло неподалік Полісся та Чернігівщини, 3-тє охопило територію до підніжжя Карпат) — кедри, смереки, ялини; мамонт, печерні ведмеді, леви. Найстарішим слідам людини у Європі — на Закарпатті — мільйон років. Потепління — шельська доба (200 тис. р.) — стоянка бл. с. Лука-Врублівець (Кам'янець-Подільський р-н Хмельницької обл.) на Дністрі. Наступ льодовика ашельська доба (150 тис. р.) поодинокі стоянки на Дніпрі, печерний спосіб життя. Найбільше зледеніння в Україні мустьєрської доби (100 тис. р.) — численні пам'ятки людини **неандертальського** типу (нерозвинута мова, присадкувата постать): оволодіння технікою обробки каменю, кості (голки); вміння здобувати вогонь; ритуальні поховання мерців з їжею, знаряддями праці. Київ, вул. Кирилівська — селище з землянками, рештки 70 мамонтів (археолог Вікентій Хвойка). Палеоліт пізній — 40-12 тис. р. до біологічної єдності виду долучені інтегруючі зв'язки, що становлять цілком сформовану систему — культуру: людина виділилася на тлі тваринного світу, узявши від прапредків початкову форму організації суспільства — **праспільноту** (зграя), **привласнюючі форми** здобуття їжі — збиральництво і мисливство, печерний триб життя. Стоянки людей по цілій території України: Мізинська, Кирилівська, Межирічська, Гінцівська (за О. Знойком не мають аналогів в Європі). Яскині (печери природного походження) оздоблені **печерним малярством**. За зображеннями великих тварин — коней, мамонтів, бізонів, оленів — на стінах гротів Кам'яної Могили бл. Мелітополя археологи ***Валентин Даниленко*** (1913-1982) та ***Микола Чмихов*** (1953-1994) довели існування практики обрядодій. Магічна імітація життя сфокусувала в собі промені новонародженої свідомості і послужила к-рною праформою, у котрій до часу існували майбутні способи відображення світу з найдієвішим — мистецтвом (у рідкісні, вільні від пошуку харчу хвилі, тешуть у камені, малюють не задля задоволення чи слави: спонукою до творчості є магічний зміст зображення). **Тотемізм** (мисливський культ), де образ людини затінено фігурою звіра й практики чаклування: **симільна** (дія на зображення чи фігурку об'єкту чар), виявлена в спортивно-змагунських поціляннях, зумовила натуралізм зображень**; парціальна** (дія за принципом pars prototo — частка рівна цілому, тягла відмову від зображальності: досить мати щось матеріальне від об'єкта чар) — появу орнаментальних мотивів, поширених в укр. мистецтві (знайти й записати назви орнаментів, замалювати їх). Археологічна класифікація верхнього палеоліту створена на матеріалі півдня Франції і частково півночі Іспанії. Пріоритет французької археології полягає в дослідженні культурного осередку прилеглої до льодовика зони Європи. Перігорд (35-20 тис. р.) — кремнієві пластини з ретушованими краями, костяні

шила, наконечники списів, барельєфні зображення тварин і людей. Оріньяк (30-19 тис. р.) асортимент знарядь ширшає: різці, світильники, ємності до фарби; контури рук і їх відбитки на фарбі, знаки жіночої статі (1-і в історії символів), **меандровий** орнамент (пальцем ведені борозенки по вологій глині). Мізин на Новгород-Сіверщині: найдавніше в історії мистецтва його зображення (орнамент кістяного браслету). Солютре (18-15 тис. р.) люди **кроманьйольського** типу — найвища у палеоліті техніка обробки кремнію: наконечники у формі листка, кинджали й ножі, жезли, гравюри на камені і кості, статуетки. Наступ льодовика — мадленська доба (15-10 тис. р.) лови північного оленя, мамонта, переміщення на значні віддалі у пошуках їжі, зупинки в яскинях. Наконечники змінені на кремнієві різці, гарпуни, списи, дротики, кістяні проколки, шила й голки шляхетнішої форми. Символи: **коло, спіраль, свастя**.

Мезоліт — бл. 12-6 тис. р. (10000-8000) по таненню льодовика на території України встановлюється сучасний геологічний період. Перехід до **родової спільноти** пов'язаний із мисленням, мовою, релігією. Триває одомашнення тварини. Плетуть тенета й сіті, 1-й засіб пересування — човен.

Неоліт — 8-5 тис. р. Поняття увів у науковий обіг ***Дж. Леббок*** (англ., лорд Евбюрі, 1834-1913) як час, коли людина перейшла до виробництва їжі у процесі вирощування рослин — **землеробства** (рільництво), приручнення і розведення тварин — **скотарства** (**1865**). У давньому мистецтві з'являється зображення «чаклуна» (Кам'яна Могила). **Підсоння** (клімат) сприяє наближенню фауни до сучасного вигляду. Помешкання — згруповані у великі селища халупки з поближніми цвинтарями. У мисливстві практикують **лук зі стрілами**, пастки й сильці, а в рибальстві — сіті, **гарпуни**. Розвинуте скотарство, **ткацтво: прядіння** нитки з волокон диких рослин, з розвитком тваринництва — з шерсті та виготовлення нового продукту — **тканини, гончарство** (товстостінний глиняний посуд) замість дерев'яного та кам'яного начиння. З **енеоліту** маємо залишки культових споруд, статуї, речі, орнаментовані **трикутниками**, спіралями, **хрестами**, **зірками**, свастям. Обробіток землі (жіноча праця). На території Полісся, Волині, Поділля житла на плотах по водяних плесах (кін. 6-1 тис. р.). Міжплемінні зносини на човнах ріками. Контакти України з Месопотамією, Кавказом, Малою Азією. Культ жіночого божества, скорчені кістяки, посипані червоною вохрою (знак вогню у трупоспаленнях).

Укр. к-ра ввібрала кращі надбання минулого, збагатилася к-рою ін. етносів. Тим завдячує природнім, духовним, соціально-економічним умовам формування етносу (за ф-фсько-істор. трактатом ***Олексія Братка-Кутинського*** (1924-1993)). Мова ритму, символів, жестів та ритуалів укр. к-ри в їх позалюдській повторюваності і неминучості має нац. колорит. Згадане прийнято називати поняттям «менталітет» (спосіб життя, обумовлений к-рою, традиціями, звичаями народу). Поняття **ментальності** за укр. традицією має запропонований ***Никифором Григоріївом*** (1883-1953, проф. укр. ін.-ту громадознавства в Празі, чл. ЦР, мін. освіти (1918); на еміґрації в Празі (з 1921), у ЗДА (з 1938) керівник укр. відділу «Голосу Америки» (з 1949); авт. праць: «*Основи націознання*», «*Укр. нац. вдача*», «*Державознавство*», споминів «*Руїнники*» та «*Весна укр. революції*» (1938)) термін «нац. вдачі». За ***Олександром Шумило фон Кульчицьким*** (1895-1980, укр. філософ, психолог та к-рно-освітній діяч на еміґрації**,** авт. праць з цілісно-структурної психології та педагогічної характерології: «*Риси характерології укр. народу*», «*Геопсихічний аспект в характерології укр. людини*»): під нац. вдачею (укр. психікою) розуміємо «ідеальний», тобто такий, що існує в думці усталений тип структури, що єднає розум, волю і серце, до якого так чи інакше належить більшість дійсних психік українців. На ментальність впливають географічний, расовий, соціально-історичний та к-рно-морфологічний чинники. Природні, духовні, соціально-економічні — об'єктивні передумови формування укр. етносу:

1. Унікальна стабільність протягом десятків тисячоліть за відсутності фізичних рубежів (гірські пасма, острівне положення); попри «велике переселення народів», тиск тюркського субстрату, монгольську і згодом московську навалу. Аналіз традицій, способу життя, світосприйняття, мислення, свят, нар. творчості, казок і міфів свідчить, що **багатотисячолітній етногенез на терені України охоплює один народ.** Археолог ***Петро Курінний*** (1894-1972) віднайшов на Буковині бл. м. Холма пагорб із 10-ма напластуваннями-«сторінками» від неандертальської людини — «Земляна книга». **Спадкоємність,** основна риса укр. к-ри: на землях України покоління людей виростає одне по одному. К-рне тривання на укр. землях неперервне, багате, давнє.

2. Планетарні чинники етногенезу — неординарне місце формування: гіпотеза про структуру силового поля Землі (спирається на відкриття науковців поч. 1970-х: див. Гончаров Н.Ф., Морозов В.С., Марков В.С. Нефть по ребрам многогранников. – ЖРФМ, 2005/ https://www.geokniga.org/authors/17756), каркас якої проектується на поверхню у вигляді вел. трикутників і п'ятикутників (як футбольоний м'яч) і впливає на розгортання подій і процесів на планеті: все живе та й геологічна будова пов'язані з вузлами і центрами системи. Київ у енергетичному центрі європейського трикутника (як і ін. відомі вогнища цивілізації) з особливо чистими полями високих енергій. Тому тут постав центр укр. етногенезу. Святе Місто, жителі здавна застосовують космічну енергію для розв'язання земних проблем: вчителі, цілителі, кощуни. Мумії Києво-Печерської Лаври й нині випромінюють цілющу енергію.

3-4. Унікальні природні умови і, передовсім, ґрунти. Наддніпрянщина і Наддністрянщина — єдині у світі, де ширина чорноземної зони сягає 500 км. Укр. чорнозем за фундатором науки про ґрунти ***Василем Васильовичем Докучаєвим*** (1846-1903) є «результатом надзвичайно щасливого і складного комплексу цілого ряду фізичних умов»; в дійсних кліматичних умовах ніде на Землі навіть за мільйони літ не зможе утворитись «такий благодатний ґрунт». З часу появи на земній кулі 1-х наземних рослин та 1-х тварин (Силурійський період) значний масив укр. земель жодного разу не був під водами морів та океанів. Це пояснює родючість ґрунту, збереження найбагатшого генофонду — «Ноїв ковчег», з якого новоутвореною сушею розселялася флора і фауна.

5. Невідповідність надвисоких ідеологічних засад світогляду укр. етносу простоті умов життя: вцілілі від більш ранніх рас, що змінювалися одна по одній на Землі, носії прадавніх знань гіпотетично успадковують їх. Ступінь знань про світобудову на терені України дорівнював, коли й не перевищував сучасний від кам'яної доби. Рільники жили згідно **циклічних** (від гр. цикл — коло) ритмів Космосу: дозвілля й працю планували за річним, місячним, добовим циклами. Етнічне та нац. мислення відлунює у мові, обрядах, **мелосі** (від гр. пісня, мелодія). Віра та світогляд предків запевняли у правильності буття: від обрядодії залежало здоров'я роду. Відкриті вітчизняною наукою астрономічні обсерваторії стародавньої цивілізації у Причорномор'ї та на Дніпрі свідчать про те, що попередники Русі володіли всією сукупністю досягнень східно-середземноморського культу природи. ***Олександр Павлович Знойко*** (1907-1988, фізикохімік за фахом, знавець давньої історії, нар. звичаїв, фольклору і міфології, посмертно вийшла книга його статей «*Міфи Київської землі та події стародавні*») представив карту із нар. назвами сузір'їв — **астроніми** або **космоніми**. Датовані (до епохи не пізніше V-III тис. до Р. Х.) і нанесені на зоряну карту, вони промовляють за контакти Русі з давніми цивілізаціями. Так, коли весняне рівнодення починалося у сузір'ї Тельця — Вол (Тур, IV-III тис. до Р. Х.), його вважати головним божеством давніх цивілізацій (з історії астрономії: головним божеством давніх народів Східного Середземномор'я вважався символ певного сузір'я зодіаку: щороку, коли повний місяць припадав на це сузір'я, влаштовувалися свята із обрядом водіння присвяченої божеству тварини. Фракійці в Афінах та фракійському м. Мендесі водили козу (згадки у Платона та Тита Лівія) — уособлення Місяця чи зорі Кози (сучасна Капелла, *α*-зірка Візничого). На Дніпрі водили козу у дні молодого місяця, які припадали на зимове сонцестояння у сузір'ї Стрільця — зодіакального божества наших предків.

Згідно з язичницькою міфологією Русі, Сонце народжується у сузір'ї Стрільця під час зимового сонцестояння (давньогрецький міф про батька Сонця Гіперіона). Зміщення весняного рівнодення в сузір'я Стрільця (пізній палеоліт, XX ст. до н. е.) віддзеркалене в античній легенді про оскоплення титана Кроноса-бика його сином – божеством грому й блискавки. Надзвичайна давність підтверджується поширеністю божества у багатьох народів: іран. Пераймун, давньогр. Гіперіон, індуський Парджанья. Аналіз імені Стрибог (від етруського Satres) показує, що йдеться про Перуна. Майже у всіх слов'янських мовах перун — це блискавка. Слово «стріла» чеською і словацькою мовами також означає блискаву. Про те, що Перун — батько Сонця, свідчить і прийнятий на Русі обряд заколювати на свято різдва кабана (вепра-Роха — жертовної тварини, присвяченої Сонцю). Поява напрямків науки, пов'язаних із вивченням астрономічних знань прапредків (астроетнографії, астрофольклористики, астроархеології) дозволить розкрити стародавню історію, що видається хаотичною і розірваною, а насправді цільна й органічна.

6. Етнічне багатство формування під-рас арійців. У Причорномор'ї, з півночі Балкан і до Ставропільського краю, у лісостеповій зоні Східної Європи на межі III-II тис. до Р.Х. постала протоєвропейська спільнота, від найдавніших часів звана **арійською** (самоназва, племінне ім'я «ар'я» чи «айран», — походить назва сучасного Ірану). Господарський розвиток, тісно пов'язаний із продуктивнішим за мисливство відгінним скотарством (один пастух випасає численне стадо, отару чи табун), котре водночас було малопродуктивне за одиницею задіяної площі (постійний пошук нових пастівників) — призвів до хвилеподібного поширення впливу протоєвропейців по континенті. **1-а** частина західним узбережжям Каспію вийшла до його південних берегів (теперішні Дагестан та Азербайджан; предки іранців, пуштунів, курдів, таджиків) і за неповних тисячу літ створила перську к-ру. **2-а** група аріїв — **номади** (кочівники), носії санскриту, творці вед) рушила на південний схід до берегів Інду, дійшла до Гангу, де, в 2-ій пол. II тис. до Р. Х., знищивши **автохтонну** (корінну) Хараппську цивілізацію, ч-з тисячоліття утворила на пів-о-ві Індостан власну індійську цивілізацію. **3-ті** — ахейці (греки) із зони попереднього формування у південно-західному напрямі проникли на південь Балканського піво-ва, де постала к-ра Мікен (загине від дорійців у XII ст. до Р. Х.). Разом зі своєю попередницею — кріто-мінойською к-рою, — вони названі егейською к-рою (основа грецької к-ри). **4-та** група — племена італіків (сабіни, латиняни, умбри) перетікає на Апенінський піво-в, де співіснують з пеласгами (1-і індоєвропейці бл. 2300-х рр. з'явившись на території Греції здійснили там переворот в к-рі, принісши технології виплавки бронзи, ліпної, чорної лощеної кераміки, яка нагадує посуд нижніх шарів Трої) та етрусками (в укр. к-рі простежуються паралелі художньої мови, а їх походження не з'ясоване). В X ст. до Р. Х. латиняни заснували поселення, майбутній Рим. Такі підвалини могутньої цивілізації, що до кін. I ст. до Р. Х. посіла басейн Середземного моря. **5-та** група — індоарійське плем'я кельтів, що, добувшись на захід Європи до Атлантики, оволодіває територією сучасної Франції (тут звуться галлами), йде Піренейським піво-вом та, перепливши через Ла-Манш, замешкує Британію (римляни називали їх бриттами). Хоч кельти Галлії асимільовані римлянами, а бритти — германцями, та створили особливу к-ру — мистецтво, міфологію, релігійні ритуали вплинули на к-ру Європи. У зоні початкового формування протоєвропейців залишилися майбутні слов'яни та германці, що вийшли на історичну арену на межі двох ер, струснули Західною і Східною імперіями та створили на їх руїнах власні цивілізації й держави. Укр. народ **східнослов'янський**, з **індо-арійськими** пракоренями. Та коли більшість індо-європейських народів сформовані з 1-2 підрас, то в формуванні укр. етносу брали участь усі 5 нині відомих: індоарії, пеласги, скитоіранці, кельти-гали, тевтонці-слов'яни. Етнічна мозаїка в основі притаманної укр. к-рі **поліфонії**.

7. Пасіонарність укр. к-ри, ідеології, символіки та їх прив'язка до укр. земель. Укр. к-ру характеризують особливості: а) **стійкість** у відповідь на тотальне нищення й асиміляцію: попри імперський тиск у XX ст. в укр. к-рі збережене гармонійне співіснування

фольклорно-самодіяльного й професійного компонентів (у високорозвинених к-рах єдність втрачена під цивілізаційним нашаруванням); б) **пасіонарність** (горю, страждаю) — небайдужість. Дослідник етнопсихології ***Лев Гумільов*** тлумачив її як параметр, що визначає енергетичну систему етносу — це надлишок біохімічної енергії, яку втрачає етнос здійснюючи роботу протягом життя (перетворення природи, міграції, завоювання і підкорення ін.). Пасіонарність — «Р» (рівень пасіонарності етносу); кількість пасіонарності, що є в етнічній системі «Е», поділеній на кількість персон, які складають етнос «N» ($P_¸ = E_¸/ N_¸$ (робота, що виконується етнічним колективом, прямо пропорційна рівню пасіонарної напруги). Носії пасіонарної енергії — **пасіонарії** (надактивні особи, що надлишкову енергію віддають на досягнення мети, нав'язують ін. свої моделі поведінки, запалюють гармонійних індивідів, так, ніби й вони самі пасіонарні — призводить до зміни довкілля чи самого індивіда); в) **місійне**, ідейне скерування к-ри на вирішення **глобальних** (планетарних) завдань. Аналіз рівня розвитку всіх галузей і складових елементів укр. к-ри дозволяє визначити її відповідність аналогічним системам, найдосконалішим зразкам і моделям світової к-ри.

Основні етапи розвитку української культури. Практично кожна к-ра має в розвитку 3 етапи: аграрний, індустріальний, інформаційний. Рух тривав постійно, але прийнято виділяти 3 хвилі у процесі: 1) землеробство, рільництво; 2) урбанізація (парові машини, велосипед); 3) інформатизація (радіо, комп'ютеризація, провідна роль наукових винаходів). Період постіндустріальний, інформація понад усе: інформація + наука + освіта (за кн. Тофлер Елвін, Тофлер Хейді. Третя хвиля *«The Third Wave: The Classic Study of Tomorrow»*, 1979).

Встановлена періодизація укр. історії прийнятна для укр. к-ри:
1) дохристиянська доба (від архаїки до об'єднання племен в єдину державу);
2) княжа доба України-Руси (IX — XIII) — Київський та Галицько-Волинський періоди;
3) польсько-литовська доба (XIV — поч. XVII);
4) козацько-гетьманська доба (сер. XVII-кін. XVIII);
5) доба нац.-к-рного відродження — становлення модерної укр. нації (XIX-поч. XX);
6) перебування укр. к-ри під тоталітарними режимами (міжвоєнне та повоєнне);
7) доба державної незалежності (з 1991).

На шкалі часу простежується поділ, де ключову роль відіграють: дата хрещення Руси-України – **28.07.988** (відділяє укр. передісторію від, власне, історичного часу); чотиристолітнє княже правління доби Середньовіччя; тристолітнє литовсько-польське правління на укр. землях до національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького (1648-1657) включно – доба Ренесансної культури; півторастолітнє тривання Української державності у формі Гетьманщини до повної її втрати – Козацьке бароко; Національно-культурне відродження української культури, яке співвідноситься з народженням і розвитком Української Модерної Нації; середина XX ст. – важкий шлях початкуючої нації самостійної суверенної державності. На таку періодизацію проектуються культурні злети Українського Духу – **ренесанси** (відродження). І коли у прадавнині вони фіксуються у викопних матеріальних пам'ятках, то далі, через літописну та художню спадщину маємо ствердити дві хвилі піднесення в Середньовіччі – за правління Ярослава Мудрого та Данила Галицького. По входженні укр. земель до складу Вел. князівства Литовського і, особливо, після **14.08.1385** (Кревська унія), укр. к-ра поступово втрапляє у залежність до Польщі (держава, надавши шляхті право на володіння укр. землями, тим на кілька віків узаконила тотальну експансію латинської к-ри). Православний обряд, звичаї, традиції, мова в просторі західної цивілізації перебували у підлеглому стані. Своєрідно відбивалися на ній притаманні Заходу естетика й стилістика –

романський стиль і **готика**. Вищі верстви суспільства майже повністю полонізувалися, що остаточно узаконило політику нац., релігійного й соціального гноблення укр. народу **1.06.1569** (Люблінська унія). Спроби українців гідно відстоювати належних їм прав на свою к-ру в час **передвідродження** були почасти ускладнені через щорічні татарські напади, пошесті, пожежі та економічну руїну. Не слід забувати й про зовнішній чинник – падіння Східної Римської імперії Візантії та захоплення її столиці Константинополя турками-османами – **6.04.-29.05.1453**. Коли для культури Заходу подія несла позитив, вдихнувши в західний світ античну мудрість (візантійські вчені вивезли з батьківщини до Італії трактати, спадщину античних філософів). Середовище городян, продукуючи ініціативи в нац. житті, сприяло впровадженню притаманних міському способу життя художніх форм – центри Львів, Жовква, Острог. То не лише формальне дотримання засад планування міської забудови чи домінування певних елементів декору, але й перегляд ціннісних орієнтацій. «Відродження» **античності** (давнини), її гуманістичних ідеалів дозволили європейцеві по-новому оцінити к-рне життя і себе в к-рі: світ не юдоль печалі для людини-грішника, а чудова дійсність для досконалого Божого творіння, ким і є Людина. Нове громадянство відкривало в людині давнини риси, схожі до власного світовідчуття — закоханість у життя, життєва активність, почуття внутрішньої незалежності і гідності. Для України нове світовідчуття дало нагоду до застосування на сучасному рівні традицій та духовної спадщини Руси-України. З міщансько-духовного середовища вийшло нове письменство, що тісно зв'язувалося з потребами нац. оборони. Звідси й відроджена філософія в Україні: львівські гуманісти. Учителі, літератори, друкарі, видавці, об’єднані в міцний гурт, витворили ідеологічну опору для піднесення самоусвідомлення. Тож суспільно-к-рницька праця церковних братств стала гідною відповіддю на виклики часу. Застосування друкарського верстату, вивівши книгу виключно з церковного і монастирського обігу, започаткувало **Еру книжної к-ри**. ***Юрій Дрогобич*** (Котермак, 1450-1494) став першим вітчизняним автором друкованої книги «*Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича із Русі, доктора мистецтв і медицини Болонського університету*» (Рим, **7.02.1483**). Тим же роком датується й відкрита в Кракові друкарня ***Святослава Фіголя*** (бл. 1460–1526), де були видані книги кириличним шрифтом (1491: «*Осмогласник*», «*Тріод Пісна*», «*Тріод Цвітна*», «*Псалтир*» та підручник для навчання дітей грамоті — «*Часословець*»). Відтоді, як Йоган Гуттенберг у Страстбурзі розпочав регулярне книгодрукування, минуло неповних пів століття (від 1438), як укр. к-ра долучилася до загальноєвропейського процесу. Про це варто памятати, коли читаєш про подію, яка сталася на 90 років пізніше від заснування Краківської друкарні – відновлення **7.03.1573** Іваном Федоровим книгодрукування у Львові, де ще в 1460 р. існувала друкарня Степана Дропана.

Поширення слідом за Європою притаманної часові Відродження **секуляризації** дало укр. к-рі необхідну авдиторію: крім церковного середовища замовниками виступають світські заможні **меценати** та згуртовані в досягненні спільних цілей братські громади. Неоднозначно вплинула на боротьбу за укр. нац. державність органічно пов’язана з гуманізмом **Реформація —** рух за оновлення церкви, спрощення церковного обряду. За ***Пантелеймоном Кулішем***: «*Реформаційні заворушення Європи викинули на наш пустинний берег таких пропаґандистів, котрі в слабих умах посіяли одні тільки єретичні думки, а в умах сильних насаджували сім’я вічної свободи думки*». Нове християнство **протестантизм** на ґрунті укр. духовної к-ри (з сер. XVI ст.) запроваджує **ідею**

соборноправності (в справи церковного урядування включені віряни-братчики), що прискорила формування нац. свідомості всього поспільства, що в кінцевому результаті стало співтворцем козаччини. З ін. боку, внаслідок перебування укр. земель під іноземним пануванням світоглядні зміни й розхитування встановлених віками норм відвернуло в чужинецький табір місцеву магнатерію з православних та окатоличених сімей — Радзівіли, Хоткевичі, Сапіги, Вишневецькі. На превеликий жаль і шкоду укр. к-рі Реформація послужила для еліти трампліном до забуття батьківської віри, повної втрати **тожсамості** (відчуття причетності до долі свого народу). В таких умовах надважливою виявилася місія братств у формуванні нового проводу укр. нац.-к-рного руху. Цей нац. організаційний центр — Запорозьке Військо мав вплив не тільки на Запорожжі, але всюди, де жили козаки. Настрій солідарності і непоступливості, витворений братським рухом, відіграв значну роль у Визвольній війні. Укр. спільнота зорганізувала державу, змінивши політичний статус України. Гетьма́нщина, або Ві́йсько Запоро́зьке — укр. козацька держава на території Наддніпрянщини, Сіверщини, Полісся та Східного Поділля охороняла к-рний розвиток укр. суспільства. Це спричинило к-рний ренесанс від сер. XVII ст. – феномен Козацького бароко. Укр. козацька к-ра не поступалась іншим європейським нац. к-рам. Між Україною та Європою налагодилися широкі к-рні зв'язки, як і в києво-руську добу. Розбита на 2 табори — Запорожжя і Гетьманщину, — козацька інтелігенція втратила ідеологічний провід. По смерті гетьмана Богдана Хмельницького (+1657), настала доба, звана істориками **Руїною**. Криваві конфлікти помежи козацькою старшиною, спустошливі війни Росії, Польщі й Туреччини за Україну, татарські напади завершилися остаточним поділом основного масиву укр. земель на Правобережжя під Польщею і Лівобережжя. У Лівобережній Україні —- Гетьманщині — зберігались ін.-ти укр. державності чи їхні залишки і тим забезпечені були умови до творчого розвитку к-ри. Однак поступово васальна залежність укр. козацької держави перед Росією була знівельована до статусу автономної провінції, а далі позбавляється й найменшого права на самоврядність. Буковина у складі Молдавського князівства — васала Туреччини, на Закарпатті угорські магнати. Те згубно позначилося на к-рі. Вона поволі тратила здатність опиратися спольщенню, російщенню та ще й виступала донором Московщині, несучи у відсталу країну освіту і науку. І от у XIX ст., попри систематичні утиски, заборони, політичний тиск з боку державних російської, німецької, польської к-р, укр. еліта виявила здатність до боротьби за національне визволення. Саме через те, що **універсальні** особистості – діячі укр. к-ри досягали вагомих перемог у численних галузях, цей відтинок історії зветься **Укр. нац.-к-рним відродженням**. Період XIX — поч. XX ст. є прикладом того, що за відсутності держави без політичної, матеріальної, правової підтримки к-ра нації розвивається через надзусилля. Модерний розвиток європейських культур притаманний і Україні, хоч поділ її земель гальмував визрівання нації та її к-ри. На поч. 1920-х рр. громадянська війна, відсутність великої частини творчої інтелігенції, що почасти еміґрувала, а решта «скомпрометована» попередньою діяльністю, терпіла політичний та ідеологічний монополізм більшовицької влади — непрості умови. Небувалий злет, — **друга хвиля укр. нац.-к-рного відродження**, — пояснюється 1. інерцією позитивних процесів у нац.-к-рному творенні часів укр. державності; 2. зусиллями нац. свідомих сил в укр. суспільстві та в КП(б)У. Лінія, що її провадили «боротьбисти» полягала у використанні попри всі труднощі можливостей офіційно проголошуваної більшовиками нац.-к-рної політики. Певний час політика щодо укр. к-ри в цілому була толерантна. Ряд об'єктивних обставин — втрата Польщі, Фінляндії,

Прибалтики; селянські повстання в Україні; зволікання республік з конституційним оформленням СРСР, — спричинилися до того, що був започаткований і 10-ліття тривав новий курс у нац.-к-рній політиці. Плідна для укр. к-ри нагода, можливо єдина за весь період існування рад. влади. Сприятлива політика здійснювалася в контексті проголошеної XII з'їздом РКП(б) **коренізації**. У серпні 1923 уряд УСРР прийняв декрет про **українізацію**, яким укр. к-ру і мову фактично було визнано державними в республіці (офіційна мова діловодства, судочинства). «Даруючи» українцеві право на його к-ру, влада вкорінювала зодягнену в певні нац. форми нову класово-пролетарську к-ру. Творці укр. к-ри виводили її на світовий рівень, мобілізовувати її до змагання та подолання наслідків імперської політики, великодержавного шовінізму, тотального російщення. А що симптоми тих задавнених хвороб були очевидними і на поч. 20-х рр., свідчить зокрема поява т. зв. теорії б-би 2-х к-р. Авторство належало ***Дмитрові Лебідю*** (1893-1937, 2-й секретар ЦК КП(б)У (1920/4) і його голова (1924/5)). Підтриманий московськими зверхниками партфункціонер твердив, що в Україні змагаються дві к-ри — міська (рос., пролетарська) і сільська (укр., селянська) і перемогти мала рос., як прогресивніша. Тоді, в умовах проголошеної коренізації, Лебедь був відкликаний з України. Несподівано для авторів «теорії» стала перемагати укр. к-ра. Маючи конкретні класові цілі — зближення між зросійщеним робітничим класом і укр. селянством, — українізація творила сприятливе середовище для укр. к-ри; умови для повернення з еміграції та легалізації у своїй діяльності видатних діячів (М. Грушевський, ***Сергій Єфремов*** (1876-1939, літературний критик, публіцист)); надання укр. мові статусу державної. Цей процес, сповнившись конкретним нац.-к-рним змістом, виріс на масовий суспільний рух. Пожвавлення контактів між Наддніпрянською Україною і західноукр. землями стало умовою до зближення дещо різних типів к-ри — східного і західного — єдиного укр. народу. Від 1930-х рр. простелилася для укр. к-ри кладена терновим галуззям дорога. Про умови, які склалися, мусимо знати (див. Дяківський С., Попель А. Багатовікове нищення України. З джерел національної пам'яті: наук. попул. видання. – Львів: Вид.-во «Растр-7», 2012. – 88 с.). **Поняття «умовне чи гіпотетичне покоління» —** умовна спільність сучасників, життя яких пов’язане з важливими історичними подіями (приклади); спільнота сучасників за певними духовними (символічними) ознаками. «Розстріляне відродження» (1920/30-ті рр.). Шістдесятники – протест проти політичних переслідувань періоду неосталінізму. Сергій Параджанов, Василь Стус, Віктор Некрасов, Віктор Шевчук, Ліна Костенко.

Процес народотворення неперервний, а людська історія осмислюється на певних часопросторвих зрізах. Межі величин, що беруться за основу саморозвитку сформованої структури у часі становлять 10-12 тис. р., а в просторі – постійну географічну широту. Для України та її зумовленої об’єктивними факторами засадничо будівничої хліборобської культури. Союзи племен полян, волинян, древлян, сіверян, уличів, тиверців, білих хорватів поступово поглинуті Руссю уклали наймогутнішу державу Європейського Середньовіччя у час, як імперія Карла Великого на заході розпалася, а Візантія хилилася до загибелі. Все ж злет, що його вона сягнула саме в той непростий період має причину: інерція позитивних процесів нац.-к-рного творення часу укр. державності. К-рне життя в рад. Україні обумовлене жорсткою системою і режимом політичної влади, мало суперечливий характер, соціалістичні досягнення історичного значення захлиналися в хвилях політичного терору проти к-ри та її творців, врешті — проти власного народу. Однак і тоді народжувалися діячі, які своїм талантом змушували захоплюватися цілий

світ. Сьогодні повертаються до нас із забуття. Укр. к-ра — загальноєвропейська, яка постійно зазнавала к-рних впливів, і не завжди позитивних, але лишається самодостатньою і гідно представлена досягненнями укр. митців та науковців серед інших народів. Культура є і буде важливим моментом у встановленні міжнар. інтеграційних зв'язків. За ***Всеволодом Голубничим*** **укр. нац. к-ра** — це знання, примноження і передача всього того найкращого, що було сказане й створене в Україні та в світі про життя, його аспекти, його вічні істини і проблеми. Це все те, що українці збільшують і передають як свій нац. скарб у спадщину, і що вони дають світові, цілому людству як свій власний неповторний внесок у підтвердження і пояснення життя у всіх його найрізноманітніших проявах. Визначення дає вичерпне розуміння не лише укр. нац. к-ри, але й її місця у загальнолюдській. Укр. к-ра є головно к-ра більшості, материк — Україна. На місцях розселення витворюються її відміни (к-ра американських і канадійських українців, українців Зеленого Клину). Вони живі, допоки їх носії почуваються українцями і духовно пов'язані з Україною. Не існує чистої к-ри народу, а вона постійно витворюється зі збереженого свого минулого; новостворюваних та асимільованих іззовні елементів. Нац. к-ра України самобутня, бо на цій землі трансформувалися відмінні, надто віддалені за суттю к-рні нашарування зіштовхуванням різних к-р з прадавнини. К-ра України їх асимілювала, адаптувала, щоб згодом віддзеркалити крізь призму власного світобачення. К-рні впливи і їх постійні перехрещення неминучі і є важливою передумовою к-рного розвитку. Ними супроводжуються завоювання і еміґрації, творення держав і торгівля, шляхи сполучення і моря. Найменш к-рно розвинені відрубні народи. К-ра укр. народу постійно перебуває в контексті світового к-рологічного процесу. Українці віками творили власну самобутню к-ру, успадковуючи к-рні цінності пращурів, творчо осмислюючи надбання інших народів. Вони через розвиток власної нац. збагатили скарбницю світової к-ри.

Проблема етногенезу українців та культура стародавніх слов'ян. З проблемою етногенезу слов'ян тісно пов'язана проблема прабатьківщини укр. народу. Існують протилежні теорії: **міграційна** і **автохтонна**. Перша з них побудована на визнанні руху як керівної засади етногенетичного процесу. Згідно з даною теорією, слов'янство виникло в Прибалтиці, яка мала би бути 1-ю батьківщиною слов'ян. Потім вони рушили на південь у віслянський басейн, далі — на схід у басейн середнього Дніпра. Внаслідок слов'яни поділилися на західних і південно-східних. Теорія автохтонізму стверджує, що слов'яни були незмінними жителями тієї самої території з часів неоліту. Змінювались к-ри, але етнос залишався той самий. Отже, слов'яни — це автохтони-аборигени, а їх прабатьківщиною було межиріччя Одри і Вісли, або середнє Наддніпров'я. Тут слід згадати, що «Повість временних літ» виводить укр. слов'янські племена з-над Дунаю. Тезу про «дунайську епоху» в житті праукр. слов'ян висунув ще М. П. Драгоманов у 1870-х рр., а М. С. Грушевський називає добу укр. розвитку (IV—IX ст. по Р. Х.) «чорноморсько-дунайською». Відомий археолог ***Вікентій Хвойка*** (1850—1914) визначив українців частиною загальнослов'янського масиву народів. У своєму епохальному дослідженні «*Поля погребений в среднем Поднепровье*» (1901) він виступив з твердженням про етнічну тотожність слов'ян Київської Русі та неолітичної людності середнього Наддніпров'я, зокрема носіїв трипільської к-ри. Його теорію прийняли з різними інтерпретаціями і доповненнями авторитетні дослідники праісторії та етногенезу українців: ***Вадим Щербаківський*** (1876-1957), ***Віктор Петров*** (1894-1969,

пс. Б. Домонтович); ***Михайло Брайчевський*** (1924-2001). **Автохтоністи** міцно обіперли укр. к-ру на трипільський підмурівок. Теорію науковців підтверджують наукові дані антропологів, які встановили, що на території історичного слов'янства на початку ери в основному були поширені ті самі європеоїдні расові типи, як і в епоху пізнього неоліту. Етногенез по суті не визнається: **етнос існує стільки, скільки й людина сучасного типу**. Так, археолог ***Ярослав Пастернак*** (2.01.1892-30.11.1969) вважав, що трипільці трансформувалися у скитське плем'я неврів (нічого спільного зі слов'янами не мали), далі — в антів, а відтак у спільноту часів Руси-України. Близька теорія М. Грушевського, котрий першим відкинув теорію «єдиної колиски братніх народів». ***Ярослав Дашкевич*** (1926-2010, син громадсько-політичного і військового діяча, ґен.-хорунжого Армії УНР та Олени Степанівни, старшини Укр. Галицької Армії, першої жінка-офіцера, котра командувала чотою в бою за г. Маківку, була в рос. полоні (1915/7), чотарем УГА (1918/9), чл. Гол. Військової Управи; д-р ф-фії Віденського ун-ту (1921), викладала в гімназії Сестер василіянок у Львові, доц. Лв. ун-ту (1945), в'язень рад. концтаборів (1949/56), +1963. Автор книги-довідника «*Сучасний Львів*») розвинув тему автохтонності ідеєю незалежного розвитку окремих східнослов'янських народів. Київська Русь не була державою одної давньоруської народності, з якої стали розвиватися російський, український та білоруський етноси — «ά — альфа» (українці за етнічною основою іранський субстрат+норманський суперстрат); «β — бета» (новгород-псковська група за етнічною основою балтський субстрат+ норманський суперстрат); «γ — гамма» (росіяни за етнічною основою угро-фінський субстрат); «δ — дельта» (білоруська за етнічною основою балтський субстрат). З часу наступу хозар та приходу норманів (VI-IX ст.) тривав етногенетичний процес, що призвів за якесь століття до виникнення «ά», що в середньовічній державі посіла панівне становище (етнос стає нацією, як утворює державу, де є гегемоном). Відцентровуються «β» та «γ», де остання асимілює «β» і веде наступ на територію держави «ά». Занепад триває до відродження «ά» (XVI-XVII ст.). Щодо «δ», то вона на основі Полоцького і Смоленського князівств діє осторонь, але від агресії «γ» страждає більше, бо не витворила таку силу, як «ά» — козацтво. Теорія Дашкевича дає побачити у формуванні етносу не лише зовнішній, але й внутрішні чиннки. Все залежить від бажання спільноти до організованого співжиття (князівські дружини, цехи, братства). Інакше первісний прототип — збройна група, яких тьма — безслідно зникне.

Найважливіші пам'ятки української передісторії, їх роль та державотворча місія в умовах сьогодення. Трипільську к-ру звали ще **к-рою мальованої кераміки**: глиняна пластика та посуд пропорційний, орнаментований, без гончарного круга. Прикраси-амулети, обереги (глина, кістка, мідь), статуетки богинь, портретні зображення жерців, вождів, героїв легенд та міфів, фігурки свійських та диких тварин. Керамічні вироби епохи міді с. Городниця, Незвисько Городенківського р-ну Ів.-Франківської обл. (4500-4000 р. до Р.Х.) мають триколірний розпис у смужки, лінійно-ямкові (т. зв. «нотний орнамент») та спірально-меандрові мотиви. Посуд — для приготування їжі та тонкостінний до столу. Селилися родами у поселеннях з 10-13 жител — від напівземлянок до міцних наземних споруд — побіля водойм. Кожна сім'я у власній, розгородженій на кімнати частині житла з окремою глинобитною піччю. Зі зростанням поселень на межі V-IV ст. їх планування набуло характерної радіальної забудови (кілька рядів споруд в замкненому колі та мало забудований центр). Поселення існувало 50-80 років, по чому спалювалося, а мешканці закладали будинки в новому місці, за 10-12 км. В сер. IV тис. до

Р. Х. племена, заселивши усю зручну для ведення екстенсивного землеробсько-скотарського господарства територію, творять гігантські протоміста для спільного проживання родових, можливо племінних об'єднань (їх виявлено 20). Протоміста бл. сіл Майданецьке й Талменки на Чернігівщині сягали до 500 га площі, мали до 4-х кіл густо садженої забудови різної конструкції (1,5-2 тис. будинків) на 10-15 тис. мешканців. Матеріали тривалих археологічних досліджень, аналіз решток будівельних конструкцій (відбитки дерев'яних конструкцій, паль, жердин, плетених тинів; навіть сліди від пальців рук, п'ят, розписів білою глиною та кольоровими пігментами) та глиняних моделей жител і храмів, а також етнографічний матеріал з укр. нар. архітектури — дають підстави реконструювати етапи будівництва і зовнішній вигляд традиційних наймасовіших каркасно-стовпчастих глинобитних архітектурних конструкцій дво- та одно-поверхових житлово-господарських та культових комплексів. Зовнішній вигляд, фіксовані деталі художньо-монументального оформлення споруд (розписи) — вказують на найдавніші витоки тисячолітньої традиції укр. нар. архітектури в трипільському домобудуванні. Трипільська к-ра (час розпаду первісного суспільства) в Україні. **1870** в історії археології не лише рік 1-х розкопок ***Генріха Шліманна*** (1822-1890) в **Трої**, але й маловідомих знахідок мальованого посуду та глиняних фігурок археологом ***Антоном Шнайдером*** (1825-1880) у Пруто-Дністровському межиріччі (помилково визнані, як римські). **1893** знахідки В. Хвойки на Кирилівських висотах Києва і **1896** — в околицях містечка Трипілля на Київщині (бл. с. Верем'я, Щербанівки, Жуковець та ін.). Найдавніші хлібороби України. Розкопано бл. 500 різних об'єктів, а зібрані колекції налічують тисячі знахідок (статуетки, посуд, зброя, знаряддя праці). Більша частина матеріалів опрацьована і видана Хвойкою. Доповідь на XI Археологічному з'їзді (1899, Київ): к-ра осілого хліборобського народу протослов'ян. **Українці — нащадки трипільців.**

прагнення офіційної імперської Росії представити Україну відсталою периферійною Малоросією	сміливість бачення вченого українців однією із найдавніших культурних спільнот Всесвіту

На відкриття «не звернули уваги», прирікши його на існування в числі гіпотетичних тверджень у підрадянський період укр. історії. У світі її знають як «культуру Кукутені». До-історичний час ще не описаний: не дешифрований. Давньоєгипетське дешифрував ***Жан Франсуа Шампольйон*** (1790-1832). За ***Олександром Знойком*** трипільські тексти Придніпров'я на керамічному розписному посуді **1901** класифікував І. Линниченко: таблиця знаків. До наукового повідомлення поставилися скептично, як до спроби «прочитання» орнаментів. Народжений того року на Холмщині ***Микола Суслопаров*** (1901-1974) дешифрував написи трипільської та зрубної археологічних культур, а також писемності на Русі, яка була задовго до християнства. Втрата наукового матеріалу по смерті дослідника. Подібно сталося з працею вченого, що відчитав прадавнє письмо у кін. 1970-х рр. Археолог ***Валентин Даниленко*** дешифрував клинописний надпис із 2-х глиняних табличок шумерського типу: «Надіслати … числа…місяця п'ять пар волів з ралами» і ще один, довший. По смерті Даниленка таблички з ін.-ту археології та рукописи його книг «Етногенез слов'ян» і «Космогонія первісного суспільства» «щезли» разом із рукописами, результатом 30-річної праці вченого. Від Всесвітнього конгресу славістів у Києві (вересень 1983) впродовж останнього десятиліття XX ст. зібрано достатньо свідчень на користь висунутої ще Хвойкою гіпотези існування в Трипіллі на Дніпрі

(IV-III тис. до Р. Х.) найдавнішої в Європі розвиненої знакової системи, наближеної до писемності. З писемних і археологічних даних про Аратту та її зносини з аріями до часткового переселення їх до Індії (сер. IV-II тис. до Р. Х.) відомо: протягом V тис. до Р. Х. у пошуках родючіших земель із оптимальною вологістю та під тиском міграційних хвиль з Малої Азії центри Аратти зміщувалися з півдня в Середнє Подунав'я і далі у Подністров'я — Трипілля за кордонами України в Румунії, Болгарії, Югославії, Угорщині: понад 100 написів. Знойко визначив місцезнаходження загадкової Артанії зі столицею Арта на вел. о-ві, котрий колись був між Дніпром, Тясмином і Ірдинню (майже сходяться в районі Сміли). Розвинута найдавніша в світі держава постала між Дністром і Дніпром у лісостеповій зоні. Система обсерваторій-святилищ — найдавніша міжнар. календарно-обрядова служба. Досі в незалежній Україні не всі науковці поділяють про-державницькі погляди, викладені у виданій посмертно книзі Знойка. Офіційна наука воліє й надалі «безсторонньо» вважає теорію гіпотезою (не встановила етногенетичного зв'язку). Трипільці не названі безпосередньо прародичами українців, хоч свідчення археології, етнографії доводять те. Спадок укр. к-ри: 1. Похідна від землеробських культів індоєвропейців система оздоби в основі орнаменту: ромбово-точковий (засіяне поле); трипільська спіраль (рух сонця), меандрова хвиля (культ змій, життєдайна волога); знак паростка — поширений в орнаменті київської доби **крин**. 2. Культ парних жіночих божеств, образ Великої Матері Всесвіту (лик її — цілий світ: очі-сонця; брови-дощові смуги). 3. Світове **Дерево Життя** у стилізованому жіночому зображенні. 4. Початки землеробського культу плідності, втілені у символіці вбрання («рогатий» головний убір, «сорока» — у сорочці), у ритуалах закликання дощу та шанування змій. 5. Розвинуті в античності орнаментальні свідчення **лунарних** (місячних) та **солярних** (сонячних) культів Трипілля. **Здобутки трипільської к-ри, що квітла на землі України перед 6 тис. р. – джерело відродження**. Межі величин, що беруться за основу саморозвитку сформованої структури у часі становлять 10-12 тисяч років, а в просторі – постійну географічну широту. Коли процес культуротворення триває з IV тис. до Р.Х., то основи протослов'янської міфологічної свідомості сягають XVII-XVI ст. до Р.Х. Індоєвропейський складник: доба бронзи, (2-1 тис. до Р. Х.) Кіммерійсько-скито-сарматський симбіоз уклався на основі іранських впливів. Кіммерійці — найдавніше згадане в античних джерелах населення між Тірою (Дністром) та Танаїсом (Доном) (IX-перша пол. VII ст. до Р. Х.), зустрічаєм у поемах «Ілліада» та «Одіссея» Гомера та у «батька історії» Геродота. Тоді у степовому Причорномор'ї з'явилася бронза та кераміка з кольоровою інкрустацією, фіксоване 1-ше виготовлення заліза. Вирізняється тип зброї (мечі з двосічними лезами з нервюрою вздовж та руків'ям із характерним перехрестям, що закінчується гострими виступами в бік леза; біметалічні кинджали: залізо леза поєднане з бронзовим руків'ям) і спорядження кінської збруї: кінь у кіммерійців пошанований. Високохудожня обробка і різьба по кістці. Поселень не мали. Досліджена більшість їх поховань. Лишилися стели-обеліски. Їх витіснили скити, котрих тіснили масагети. На нараді народ наважився на відступ, а царі визнали за краще лягти кістьми у рідну землю. Ватажки кіммерійських племен розділились на 2 частини і мужньо полягли у герці між собою. Народ, поховавши їх під високою могилою на березі Дністра, відступив до Малої Азії. Геродот твердив, що йому під час подорожі Північним Причорномор'ям показували могилу кіммерійських вождів. Скити (VII-IV ст. до Р. Х.), іраномовні кочівники у Нижньому Подніпров'ї та степовому Криму, вплив яких сягав Передкавказзя, де сусідили із мовноспорідненими меотами. Балканський вплив пояснює спільність у к-рі зі

сербо-хорватами — за Тищенком: «За матеріальними (звуковими) і структурними (граматичними) характеристиками сучасні слов'янські мови (разом з укр.) входять як одна з груп до родини індо-європейських мов (найпоширенішої мовної родини світу), сформованих на праіндоєвропейській основі, котру частина вчених ототожнює з мовою 1-х рільничих неолітичних племен Балкан, прибулих з Малої Азії чи Закавказзя, які від IV тис. до Р. Х. поширювались до Дніпра. Носії давньої балканської групи індоєвропейських мов були приходьки, що змішалися зі ще давнішими народами Європи (продовжували палеолітичні традиції мисливства і збиральництва). Втім, скіфів можемо вже класифікувати, як впливи історичного часу, документально підтверджені. Опис Геродота, кургани, золото скіфів. Образотворче мистецтво зооморфного характеру: унікальний **скіфський звіриний стиль** (електровий кубок з кургану Куль-Оба; золота пектораль з Товстої могили, гребінь із кургану Солоха; срібні монети скіфського царя Атея, золоте зображення оленя). Витіснені сарматами до Криму, де їх пам'ятки простежуються до 1-их вв. по Р. Х. Про скіфів, їх побут, звичаї і к-ру є наукова та популярна л-ра (див. Ліна Костенко. «*Скіфська одіссея*»; Борис Мозолевський. «*Скіфський степ*»). У греків слово «скіф» синонімічне до «лучник», «стрілець із лука». Геракл вчився тому мистецтву у скитів. Високо розвинена скитська кам'яна скульптура. Бл. 200 літ «кам'яні баби» (не стилізовані настільки, як кімерійські) досліджуються. Втім, скіфів можемо вже класифікувати, як впливи історичного часу, документально підтверджені. Опис Геродота, кургани, золото скіфів. Українці – частина слов'янського світу (гіпотеза про відсутність єдності слов'янства по крові пояснює спільність різнорідних племен в межах певної території за однією вірою: в основі культу було Слово, від «славити» й «слов'яни»). Протослов'янські племена, що з кінця Ш тис. до Р.Х. були розселені між Тисою й середнім Дунаєм (числені приспіви пригадують ім'я ріки), згодом зайняли територію від Вісло-Одерського басейну та Південної Балтики на заході до Дніпра на сході; від Прип'яті на півночі до Карпат і зони степів на півдні. Половина прабатьківщини припадала на суто українські території. Початок 1 тис. до Р.Х. в Європі (Гальштатська к-ра, названа за першими археологічними знахідками на території Австрії) – час заліза й кутої продукції, винаходу силікатної техніки виготовлення скла, переходу від матріархальних до патріархальних стосунків. Етнографічні риси українців на найдавніших східнослов'янських територіях Наддніпрянщини, Полісся, Галичини та Прикарпаття формувалися вже із т. зв. **чорноліської к-ри** (IX-VII ст. до Р.Х.) у корінного населення ареалу. Тоді вже знали орне землеробство. Свідченням напружених взаємини хлібороба з кочовиком стала поява перших фортифікаційних споруд. На теренах України зароджуються «городища», а з ними й міська культура. Більське городище на р. Ворсклі (за Геродотом м. Гелон) мало вали периметром 30 км, перевищуючи тоді площею і населенням будь-яке поселення Європи. Свідченням наявності міст на укр. терені є назва Гарданія (країна міст) у сусідніх народів для Русі в IX ст. Слов'янське населення лісостепової смуги Східної Європи від II ст. до н. е. до II ст. по н. е. представлене пам'ятками т. зв. **зарубинецької к-ри**. Від початку ери до 100-х рр. по Р.Х. **сармати** на деякий час підкорили ці землі. **Алани** (сарматські племена) жили над Азовським морем (Меотидою), між Дніпром і Міусом. **Черняхівська к-ра** (II-поч.V ст. по Р.Х.) визнається типово слов'янською. Населення становили етнічні групи, згуртовані в єдину господарчу та територіальну спільність. Матеріальне свідчення часу – кераміка. Письмові джерела на межі V-VI ст. фіксували найнижчі за два тисячоліття температури (птах замерзав на льоту, Рейн вкрився грубезною кригою, що витримувала хід армій (366), несприятливий час для рільництва. До того ж від 300-х рр. тривав рух

германських племен **готів** на схід. Між Дніпром і Дунаєм мали свій осідок **остготи** зі столицею на березі Дніпра, пам'ять про яку й досі зберігають скандінавські саги. Це політичне утворення до самогубства вождя Германаріха (376) стримувало гуннську навалу, а після розпаду держави значна частка населення була завойована гунами. Падіння Риму спричинило до остаточної руйнації черняхівської культури. До писемної історії свідчення про місцеве населення Південно-Східної Європи потрапили порівняно пізно: на початку I тис. по Р.Х. Слов'яни були відомі як **венеди** (старогрецькі й римські джерела), **анти** (слово гіпотетично походить від давньоіндійського anta – «край», «кінець» – візантійські й іранські джерела) або **склавини.** Жодної самоназви. Згідно ґотського історика ***Йордана*** (*«Про походження і діяння готів»*) вже наприкінці IV ст., що склавини проживали північніше берегів Дністра і верхів'я Вісли, анти ж – у межиріччі Дніпра і Дністра. Анти (**пеньковська к-ра**) освоювали суміжні території, і, просуваючись до берегів Дунаю, досягли кордонів із Візантією. Басилевси змушені були рахуватися із могутністю антського союзу, прагли залучити до себе на службу. Помітні адміністративні і військові посади у Візантійській імперії посідали анти ***Всегород*** та ***Дабрагез***. За правління Юстиніана I слов'яни, завдавши відчутних ударів візантійському війську, проникли вглиб Балканського півострова. На межі VI-VII ст. антський союз розчинився у слов'янському світі, щоб стати основою Давньоруської держави. З кін. V ст. від невеликої, площею 2 га, придніпровської фортеці здійнялася велич Києва – столиці **полян**. Будівництво укріпленого городища на Старокиївській горі із назвою на честь князя ***Кия*** засвідчило міць дніпровських слов'ян. Документально зафіксований його візит до Константинополя, де він був прийнятий басилевсом ***Анастасієм***. Не виключено, що Візантія звернулася до слов'ян за військовою допомогою для захисту своїх дунайських кордонів. Адже літописцем згадане будівництво київськими полянами на березі Дунаю фортеці, що донині має назву Києвець. На схід із полянами сусідили **сіверяни**, а далі **радимичі** і **в'ятичі**, а на захід – **древляни**, **дреговичі**. Західні межі розселення східнослов'янських племен сягали Прикарпаття, земель **хорватів.** Вздовж течії Західного Бугу та притоку верхньої Прип'яті простягалися землі **волинян**, **дулібів**. Північну групу слов'янських племен становили **кривичі**, **полочани** і **словени новгородські**. У межиріччі Дністра і Дунаю (біля гирла) у західному Причорномор'ї мешкали **тиверці**, з якими на схід від Дністра сусідили **уличі**. «*Повість минулих літ*» свідчить, що ці племена мали «*свої обичаї, і закони предків своїх і заповіти, і кожне свій норов*». Переказ засвідчує протистояння слов'ян і Хозарського каганату (держави в сер. VII ст. у пониззі р. Волга): у відповідь на жадання хозарів данини, поляни надіслали їм по мечу від кожного диму. Хозарські урядовці так потрактували той дар «*Не добра се данина… Ми здобули її однобічним оружжям, шаблями, а сих оружжя обоюдогостре, себто мечі. Сі будуть брати данину і з нас, і з інших земель*». Розгромили Хозарську державу війська Святослава Ігоревича. Як племена тюрків-**аварів** (обри) зі своєї держави в Паннонії (територія сучасної Угорщини і частково Югославії) у першій половині VII ст. вчиняли напади племена тюркського походження. Головний удар кочівників припав на дулібів. Запустіння землі, нищення поселень, кабальне оподаткування рільників, жорстокість завойовників (жінок упрягали до теліг замість коней) волали до неба про помсту. Сповідуючи християнську ідею Божої справедливості, літописець пояснив винищення аварів, усіх до одного, Божим гнівом. Є прислів'я: «Погинули, як обри». Для України та її зумовленої об'єктивними факторами засадничо будівничої хліборобської к-ри доля виявилася прихильнішою. Союзи племен поступово були поглинуті Руссю, яка постала

наймогутнішою державою Європейського Середньовіччя у час, коли імперія Карла Великого на заході розпалася, а Візантія хилилася до загибелі. Основною фомою тогочасної суспільної організації були **союзи племен (племінні княжіння)** – нові територіальні етнічно-політичні спільноти. Їх основу становили сільські общини, укладені з споріднених поселень – "гнізд". Земля общини була власністю цілого племені, але її орні ділянки закріплялися за окремими господарствами – **димами**. Господарство базувалася на рільництві, скотарстві та сільських промислах. Верховним органом племінного самоуправління й суду у слов'ян було **віче**. В процесі розвитку родоплеміної організації з'явилася виборна, а згодом спадкова князівська влада – вищий виконавчий орган управління. Довкола князя внаслідок постійної військової активності гуртувалася **дружина**: товариство дужих юнаків, об'єднаних у ватагу на основі родинних зв'язків. Згодом дружиною називають добірну частину князівського війська, що складалася з професійних воїнів. Зовнішні впливи не виключають зворотнього: високий рівень к-ри України-Руси впливав на розвиток к-р сусідніх народів. Описи давньоруських літописів, процес літописання простежуються у хроніках Матвея Паризького, польських та литовських хроністів; вплив київського фрескового живопису на розпис храмів Польщі, Чехії, Готланду. К-ра Русі в усіх її проявах яскраво самобутня, заклала підвалини для розвитку к-ри України пізнього середньовіччя.

Рекомендована література

Основна:

1. Історія української культури / за ред. І. Крип'якевича. – Київ : Либідь, 1994.
2. Історія української культури. Кредитно-модульний курс навч. посіб. / О. М. Цапко, Л. М. Дубчак, А. І. Піскарьова, Т. В. Гороховська, П. С. Прибутько. — Київ : КНТ: Дакор. — 2010. — 176 с.
3. Історія української та зарубіжної культури : навч. посіб. / за ред. С. М. Клапчука, В.Ф.Остафійчука. – Київ : Вища школа. Знання, 1999. – С. 7–20.
4. Курс лекцій з української та зарубіжної культури : навч. посіб. / за ред. Цюбова Л. В. –Львів: Львівська політехніка, 1997. – С. 4–20.
5. Попович М. В. Нариси історії культури України. – Київ : АртЕк, 1998. – 727 с.
6. Семчишин М. Тисяча років української культури. – Київ, 1993
7. Українська та зарубіжна культура : навч. посіб. / за ред. проф. М. М. Заковича. – Київ : Знання, 2000. – 622 с.
8. Хома І. Я., Сова А. О., Мина Ж. В., Скорич Л. В. Історія української культури : навч. посіб. / за ред. І. Я. Хоми. — Львів, 2010. — 241 с.
9. Шейко В. М., Білоцерківський В. Я. Історія української культури : навч. посіб. — Київ : Знання, 2009.— 413 с.
10. Шейко В. М., Тишевська Л. Г. Історія української культури : навч. посіб. / наук. ред. В. М. Шейко.— Київ : Кондор, 2006.— 264 с.

Допоміжна:

1. ДеКАленДар : перелік визначних дат історії та культури України / упоряд. Олена Падовська. - Львів : Сполом, 2010. - 366 с.
2. Золота підкова Лева : путівник / уклад. Наталя Недашківська, Олена Падовська, Наталя Космолінська, Юрій Охріменко. - [Б. м, б. р.]. - 63 с.
3. Культорологічні тексти : хрестоматія в 2 кн. / уклад. Шлемкевич Світлана, Падовська Олена. - Львів, 2008. - 356 с.

4. Охріменко Ю. М. Традиційна українська кухня як складова національної ідентичності в “Енеїді” Івана Котляревського / Ю. М. Охріменко, О. М. Падовська // Феномен людини. Здоровий спосіб життя: зб. наук. ст. – Л., 2013. – Вип. 22. – С. 50 – 53.
5. Падовська О. За межею: доля українських пам'яток на території сучасної Польщі / Олена Падовська // Матеріали VI краєзнавчої конференції "Історичні пам'ятки Галичини". – Львів, 2016. – С. 139–146.
6. Падовська О. По Дунаю до витоків української душі : [передмова] / Олена Падовська // Блажко Л. Дунай у піснях українського народу : науково-популярний нарис / Любомира Блажко, Богдан Гурман. - Львів : Сполом, 2018. - С. 3-6.
7. Падовська О. Традиції виховання духу й тіла в Україні (за твором “Поучення” Володимира Мономаха) / О. Падовська, М. Чорненька // Спортивний вісник Придніпров’я. – 2013. – № 3. – С. 200 – 203.
8. Падовська О. М. Малковичі в контексті проблеми збереження пам`яті у депортованих українців // Україна та Польща у вимірі незалежності (1918–2008 рр.) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Л., 2008. – С. 42–44.
9. Падовська О. Використання образу: зарис про стан національних символів та еталонів культури в Україні / Олена Падовська // Українські національні одноборства: становлення і розвиток. – Л., 2003. – С. 59–60.
10. Сухораба І. Фізичне виховання запорізьких козаків у творах Дмитра Яворницького / Ілля Сухораба, Олена Падовська // День студентської науки : зб. матеріалів щоріч. студент. наук. конф. - Львів, 2018. - С. 28-30.
11. Padovska O. Principles of National Sanitation and Physical Education in the Works of Osypa Zaklynska / Padovska Olena // Using sports, culture, and social studies as means to rediscover lost values : abstract book of 6th International Conference on Science Culture and Sport (25–27 April 2018). – Lviv, 2018. – P. 129.